

Яручик О.Б.

ПРОБЛЕМА ВІЙНИ НА ТЛІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ НАЦІЙ І НАРОДІВ У РОМАНІ „БІКІНІ” ЯНУША-ЛЕОНА ВИШНЕВСЬКОГО

Анотація. У статті авторка зосереджує свою увагу на висвітленні проблеми Другої світової війни на тлі ідентифікації націй і народів у романі-бестселері Януша-Леона Вишневського „Бікіні”, в якому воєнна тематика і її сучасна інтерпретація представлені дуже гостро і яскраво. З великою художньою майстерністю змальований внутрішній світ людини в умовах війни, її наслідків і загроз сучасному світу. У романі „Бікіні” на основі традиції антивоєнного письменства попередніх поколінь в індивідуальний спосіб відтворено небезпеку війни і всі пов’язані з нею реалії. Людина у творі Вишневського виходить на перший план. Від її поглядів, сподівань і діяльності залежить майбутнє не лише однієї країни чи народу, а й усієї планети.

Ключові слова: ідеологія, народ, націоналізм, війна, ідентичність, гуманізм, антивоєнні мотиви, патріотизм.

Інформація про автора: Яручик Ольга Борисівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов’янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Електронна адреса: ola2180@gmail.com

Yaruchyk O.

THE PROBLEM OF WAR ON THE BACKGROUND OF THE IDENTIFICATION OF NATIONS AND PEOPLES IN THE „BIKINI” NOVEL BY JANUSH-LEON VYSHNEVSKY

Abstract. In the article the author focuses on the coverage of the problems of World War II against the background of the identification of nations and peoples in the popular Bianchi best-selling novel by Janusz-Leon Vyshnevsky, in which the military theme and its modern interpretation are presented very sharply and vividly. The contemporary Polish writer does not resort to pathos, because in the new environment they would sound insincere. He himself, like many other writers of the twentieth century, was not an eyewitness to the described military events, so the documentary accuracy of his facts is drawn from the archives. The artistic word helped the artist to move beyond the cold ascertainment of historical material and to present anti-militant motives in such a way that their heart was squeezed and frost went down. The author of the article emphasises that the novel “Bikini” is unsurpassed in terms of emotional saturation. Contributed to this are ordinary paintings of the humanistic worldview, superimposed on several dimensions of time space – past and present. In Vyshnevsky’s work we trace the change of the typical military plot atypical – the author enters into a hostile environment with the desire to find a human beginning there and find elements of humanity. Some antiheroes turn into positive characters who have ordinary human traits that are common to

ordinary people. Separate images are not common. It is the humanism of the ordinary human face to which the seal of war is imposed. With great artistic skill is depicted the inner world of man in times of war, its consequences and threats to the modern world. Through the music, literature, art of photography, and other cultural attributes, the spirituality of the novel's heroes takes a toll on war. "Bikini" by Y.-L. Vyshnevsky – a work of life-affirming and at the same time realistic. Based on the tradition of antiwar writing of previous generations, the danger of war and all the realities associated with it are individually created. The man in Vishnevsky's work comes to the fore. The future, not only of one country or nation, but of the entire planet, depends on its views, hopes and activities.

Key words: ideology, people, nationalism, war, identity, humanism, antiwar motives, patriotism.

Information about author: Olga Iaruchyк, Candidate of Philological Sciences (Ph. D.), Associate Professor at the Slavic Philology Department of Lesia Ukrainka Eastern European National University.

E-mail: ola2180@gmail.com

Jaruczyk O.

PROBLEM WOJNY NA TLE IDENTYFIKACJI NARODÓW I LUDZI W POWIEŚCI „BIKINI” JANUSZA-LEONA WIŚNIEWSKIEGO

Streszczenie. W artykule omówiono problemy związane z II wojną światową ukazane na tle identyfikacji narodów i ludzi w popularnej bestsellerowej powieści „Bikini” Janusza-Leona Wiśniewskiego, w której temat wojny i jego współczesna interpretacja zostały przedstawione w sposób ostry i wyrazisty. Autor osobiście, podobnie jak wielu innych pisarzy XX wieku, nie był świadkiem opisywanych działań wojennych, więc dokładność faktograficzna zaczerpnięta jest z archiwów. Środki artystyczne pomogły artyście w przekroczeniu granic konstatacji faktów historycznych a realizowania wątków antywojennych. W artykule podkreślono, że powieść „Bikini” nie ma równych pod względem nasycenia emocjonalnego. Przyczyniły się do tego oznaki światopoglądu humanistycznego, zastosowane do kilku wymiarów czasoprzestrzeni – przeszłości i terażniejszości. W książce Wiśniewskiego obserwujemy zmianę typowej fabuły wojskowej na nietypową. Autor kunsztownie rysuje świat wewnętrzny człowieka w czasach wojny, konsekwencje strasznej tragedii a jej zagrożenia dla współczesnego świata. Dzięki muzyce, literaturze, sztuce fotografii oraz innym atrybutom kulturowym duchowość ludzka przetrwała trudności wojny.

Słowa kluczowe: ideologia, lud, nacjonalizm, wojna, tożsamość, humanizm, motywy antywojenne, patriotyzm.

Nota o autorze: Olga Jaruczyk, doktor nauk humanistycznych, docent katedry filologii słowiańskiej Wschodnioeuropejskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki.

E-mail: ola2180@gmail.com

Значний відбиток на сучасну польську літературу наклали сліди і наслідки Другої світової війни, у якій Польща брала безпосередню участь і зазнала великих втрат. Сучасний польський письменник Януш-Леон Вишневецький звернувся до цієї тематики і створив бестселер. У романі "Бікіні" він здійснив успішну спробу представити антивоєнний матеріал у світлі гуманізму. Сам письменник дав дуже високу оцінку своєму творові, назвавши його найкращим у доробку і вказавши на вірогідність

опрацьованих у ньому джерел. Зокрема, на маргінесі роману він писав: *“Я завжди хотів прочитати таку книжку, як „Бікіні”. Книжку про „кохання під час чуми”. Про людські почуття і стосунки, про межі людської гідності під час війни. А потім у мене з’явилася мрія самому написати таку історію. „Бікіні” – це одна з моїх найважливіших книжок, якій я віддав два роки мого життя. Незабутні роки...”* [14].

Повернення Я.-Л. Вишневського до частково призабутої вже теми Другої світової війни не випадкове. Відомо, що забуваючи минуле, втрачаємо надію на щасливе майбутнє. Тож у випадку з романом „Бікіні” маємо справу з гучним закликком: люди, будьте насторожі, бо мир нетривкий, а доля людства і всієї планети може виявитися катастрофічною.

Здобуток попередніх поколінь письменників, які піднімали антивоєнну проблематику, допоміг Вишневському реалізувати свою творчу та суспільну мету. Художні засоби зображення, використані для цієї реалізації, дуже різноманітні. Упродовж останніх десятиліть, окрім Я.-Л. Вишневського, антивоєнною тематикою у розрізі гуманістичної оцінки мілітарних дій займалися такі літератори, С. Алексєвич [1] (Білорусь), М. Зюзак [5; с. 15] (Австралія), Т. Ружевич [12] (Польща) та ін. У цій суспільній проекції на першому плані вимальовується постать окремої людини, перед якою стоять загальнолюдські виклики збереження моральності і власної ідентичності на тлі тотальної агресії і насильства.

Серед літературознавчих праць, присвячених антивоєнній тематиці варто виділити публікації З. Бенедиктовича [7], М. Борвича [8], С. Гантінгтона [4], Н. Колошук [6], А. Поляка [10; 11], Є. Свенха [13] та ін.

Я.-Л. Вишневський у романі «Бікіні» звернувся до національного питання, роблячи спробу ґрунтовно розглянути проблему війни і миру саме через цю призму. Він не обмежився характеристикою одного народу, що досконало передає використаний ним анекдот про те, як представники різних націй стереотипно реагують на прохання дати цигарку. *“Лише слов’яни зазвичай подають усю пачку сигарет [...]. Американці витягують із пачки одну сигарету й подають її, тримаючи пальцями за фільтр. Голландці зазвичай брешуть, що в них залишилася остання цигарка, а англійці прикидаються, що не почули прохання. Французи чемно – і це майже завжди відповідає дійсності – запевняють, що вже не мають сигарет і залюбки теж покурили б. Італійці й іспанці витягують цигарку з рота й дозволяють затягнутися. І лише росіяни, – я зустрічав їх багато у вашому Нью-Йорку, – подадуть усю пачку, як і інші слов’яни, а коли не матимуть сигарет, то підуть шукати для вас, але лише серед своїх”* [2, с. 173]. За цими стереотипами бачимо національну приналежність самого автора, який зараховує себе до щирої, та водночас ізольованої слов’янської спільноти, оскільки є поляком.

У романі „Бікіні” ненав’язливо, але постійно присутні представники польської нації. Передусім це бабуся Анни – Марта, яка охрестила дівчинку, приготувала до Першого причастя, що в роки фашистського режиму вберегло Анну від переслідувань – виключення зі школи, ізоляції від дитячого колективу, тиску вчителів. Образ бабусі дуже промовистий. Відзначено її вірність релігії та національним тра-

диціям, надзвичайну людяність. Її молитви звучали виключно польською мовою, оскільки старенька була переконана, що Бог розмовляє з людьми польською. Це завдяки їй безпосередньому сприянню німецька сім'я врятувала єврейського хлопчика Лукаса. Загибель бабусі Марти від рук гестапівців через підозру в допомозі євреям теж промовиста, з посмішкою на обличчі перед лицем смертельної небезпеки [2, с. 52–53]. Для цієї героїні кожен вчинок окреслювався християнськими цінностями та людською гідністю. Недарма на будинку Анни та її родини ніколи під час державних свят не вивішували фашистського прапора та символіки.

Батько Анни – відображення світогляду своєї матері. Для нього характерна доброта (дружина зазначає, що завдяки ньому могло б бути ліквідоване пекло), освіченість (професія – перекладач), розсудливість (виховання дочки в душі свободи та демократії). Його смерть під Сталінградом стала для Анни непоправною втратою, проте настанови залишилися в серці назавжди, що помічаємо на кожному кроці. Вона постійно подумки повторює: *“Тату, ти мій ідеал. Хочу бути такою, як ти”* [2, с. 46].

Мама Анни – продовжувачка традицій бабусі Марти, хоча вона й не була полькою. Проте вона виявляє антивоєнні настрої у свій, індивідуальний спосіб. Здебільшого це сарказм, агресія та іронія. Анна розуміє цю позицію: *“Її мати ненавиділа фюрера. По-справжньому, тобто особисто. Ця ненависть до Гітлера була різновидом пристрасті, яку мати самовіддано плекала в собі і яка допомагала їй давати раду з власним безсиллям, незаслуженою самотністю й жаданням помсти. За те чекання на листи від чоловіка, за його відморожені під Сталінградом ноги, за непозбутній смуток віршів, що їх він складав для неї, за грубо вишкрябані лезом цензора переклади тих віршів на англійську, і, нарешті, за те, що вони з чоловіком соромилися бути німцями. Та найперше за той жовтавий конверт, який вона отримала на сходах із рук збентеженого, вбраного у вицвілий мундир молодого поштаря, що відводив очі”* [2, с. 12]. Ця жінка демонструє негативне ставлення до фашизму вживанням вульгаризмів, палінням цигарок та відвертим протестом. Для автора вона – відображення кращої частини німецької нації, але частково і вираз безсилля перед лицем смертельної загрози. Життєве кредо матері – *“не жити навколішки”* [2, с. 26].

Анна – представниця третього, наймолодшого покоління у цьому роді, який шукає шляхів збереження миру. Вона фіксує все об'єктивом фотоапарату, аналізує, робить висновки, інколи висловлює нігілізм щодо Бога, який, як вона стверджує, не поспішив із допомогою в часи найбільшого її випробування. *“Вона фотографувала й шкодувала, що не може зберегти рухи, жести, черговість поглядів у їхній реальній послідовності. Вона безповоротно втрачала можливість зафіксувати картини, які вже ніколи не повторяться. Магія фотографії полягає не лише в грі світла, а передусім у кульмінації моменту”* [2, с. 46].

Вишневський неодноразово підкреслює, що його героїня палає від почуття сорому за весь німецький народ. Чи несе вона відповідальність за вчинки гітлерівців та німецького цивільного населення? Це питання для письменника риторичне, а

кожен читач повинен сам шукати на нього відповідь. Вишневський у романі “Бікіні” не дає готових рецептів, а спонукає до роздумів, історичного та суспільного аналізу, свідомих дій. “

Постійне освідчення Анни в любові майже незнайомим людям свідчить про відкритість натури і спроможність на діалог культур і націй. Це покоління покликане не повторити помилок старших – вважає автор. Тому для всіх в американському суспільстві вона – “інша”, особлива німкеня [2, с. 394, 407]. Із контексту книжки виникає суб’єктивне авторське бачення, що саме польське коріння героїні робить її унікальною. Пори цю суб’єктивність висновків, такий яскравий вияв патріотизму письменника в описі антивоєнних мотивів є похвальним і водночас зворушливим.

Бабуся Стенлі (мамина мама) – теж полька, яка через Ірландію прибула у США. Тому в його родині дуже бережно ставляться до польських традицій. Анна переконалася в цьому, провівши в домі Стенлі різдвяні свята. Уся сім’я виглядає першу зірку на небі, без якої не розпочинає святкової вечері, за столом порожнім залишається одне місце – для гостя. На столі є дванадцять пісних страв – на честь дванадцяти апостолів. Головні страви – червоний борщ та пироги з маком. Під скатертиною по кутках стола сховані жмутки сіна, що надає будинкові особливого затишку та пахощів. Присутні діляться оплаткою і складають один одному традиційні різдвяні побажання, а під ялинкою на всіх чекають подарунки [2, с. 444]. Вишневський недаремно з такою зворушливістю описав різдвяні польські звичаї. Він прагнув підкреслити, що польська нація є носієм добра і культури, виразником антимілітарних поглядів.

Ще один спогад про Польщу у романі з’являється тоді, коли знайомий Анни, Натан, знайомить її із своєю новою приятелькою Зоф’єю. Знову ж таки, в житті нової героїні, яка не випадково з’являється майже на останніх сторінках книги, не все однозначно, як могло здатися на перший погляд. Її доля була настільки складною, що Зоф’я мала б ненавидіти все німецьке. Однак обставини життя дозволяють поглянути на проблему війни іншими очима: “*Мій чоловік був віденцем. У Кракові ми розмовляли між собою німецькою, а з нашою донькою ще й польською. Він вважав, що це найважливіша в світі мова. І дуже гарна*” [2, с. 536]. У словах польської молоді жінки – прихована туга за вітчизною самого автора, його особливе ставлення до польської мови та культури. У польсько-німецьких взаєминах виявляється багато спільних сторінок, пов’язаних із життєвими шляхами окремих осіб. А, як ми вже зазначали, у романі «Бікіні» саме особистості відведено ключову роль. Чоловіка Зоф’ї, єврея, як і батька-поляка, вбили фашисти у концтаборі «Майданек» під Любліном. Героїня продовжує розповідь про жахіття війни, описуючи концтабір «Освенцим» («Аушвіц»), у якому їй вдалося вижити: “*Це неправда, що вбивали тільки євреїв. У нашому таборі вбивали всіх. Росіян, поляків, австрійців, угорців, французів*» [2, с. 537]. В Аушвіці захворіла і загинула її донька Магда, а її саму примусив до співжиття третій заступник коменданта табору. Під час відступу він забрав із собою їхнього спільного сина Ерика, відібравши його

від матері. Пережите мало б викликати у серці Зоф'ї лише ненависть та відразу до всього німецького. Однак ця жінка зі стійкістю та усмішкою приймає удари долі.

Проживання в Європі допомогло Я.-Л. Вишневському глибше вникнути в менталітет інших народів, а багаторічне перебування в Німеччині дозволило поглянути на німецький народ із середини, вивчити його звички, традиції, національні особливості. Це сприяло більш реалістичному відтворенню подій Другої світової війни на німецькій території і в усій Європі.

Вишневський зобразив німецьку націю на основі замальовок Дрездена в різні періоди війни. На початку твору він детально аналізує суть і походження фашизму через опис конкретного середовища – школи, церкви, службових установ, сім'ї, вулиці, Гітлера та його оточення. *“Саме Гітлерові, як нікому до нього, вдалося переконати німців у тому, що вони є обраним народом. Це Гітлер, Гімmlер і Геббельс запустили з цією метою ідею про „безсмертя народу”. Зрозуміло, німецького. Цим поняттям вони привели сірих обивателів у захват. Влучно й дуже просто. Зводилися нові національні пам'ятники й скидалися попередні. Нові були набагато вищими, монументальнішими й такими примітивними, наче до будівлі пірамід фараони запросили Волта Діснея. Закладалися музеї, присвячені національним традиціям, замовлялися вірнопідданим науковцям псевдонаукові способи класифікації культур і рас, збирався вітчизняний фольклор, розроблявся канон національної літератури, а все, що в канон не влягалось, демонстративно знищувалося. Вони навіть засновували нові національні свята [...]. Утверджували нові прапори й наказували створювати нові гімни, збирали юрмища людей на парадах з нагоди нових національних подій. За дуже короткий час їм удалося створити міф»* [2, с. 27]. Авторський опис зародження фашизму усіма своїми ознаками нагадує комуністичну систему та часи ленінської революції, яка з Росії поширилася на інші народи. Звідси можна зробити висновок про ідентичність всіх тоталітаризмів.

Вражаючим є образ юрби, оскільки *“Гітлер без юрби – ніхто”* [2, с. 47]. Прикладом у романі слугує світлина зі старої дрезденської газети, надрукованої в листопаді 1938 року, яку батько Анни використав для ілюстрації натовпу. Знімок із літака чи якоїсь високої вежі зображав одну із площ, на якій зібране численне населення, піднявши руку догори, вигукувало: *«Гайль Гітлер!»*. *«Незліченна кількість тіл, злитих воедино. Неначе одна рука. Лише один-єдиний чоловік стоїть у задумі, схрестивши руки на грудях. Найприродніша людина на тій світлині. Хоча й схожа на статую. Наче невміло вмонтована аматором фотомонтажу постать. Дивовижно нереальна»* [2, с. 48]. Батько Анни прагнув познайомитися з відважним чоловіком із світлини і подякувати йому. Він стверджував, що кожна юрба має символ абсурду. На неї не варто покладатися, бо вона може вибухнути, як граната. Натовп в умовах смертельної небезпеки взагалі непередбачуваний. У нього немає мізків, тому ним легко керувати. *“Такою самою була юрба спершу в Греції, потім у Римі, відтак у всьому світі, а тепер тут. Нічого нового. [...] Юрбу дуже легко спокусити. Гітлер – а більшою мірою Геббельс – вивчили її психологію. НСДАП без юрби була б усього лише малою партією вусатого психопата з Австрії. Зовсім мізерною”* [2, с. 47].

На тлі загального захоплення німців фашистською ідеологією цікавою і дещо несподіваною авторською інтерпретацією є трансформація Альбрехта фон Цейса, сусіда Анни у Дрездені. Головна героїня роману детально описує будні, коли згоднілим дітям доводилося красти у сусідському саду черешні, за що вони були покарані. Зі зневагою описує вона помпезну вивіску біля входу у дім гітлерівця, зневагу простого народу до його докторського звання та приналежності до шеренги есесівців. Попри свою приналежність до НСДАП і видиму вульгарність, Цейс робив безуспішні спроби врятувати від смерті батьків Анни, а садівник виявився його сином-євреєм, якого він вберіг від загибелі [2, с. 54–55]. Цим письменник хотів сказати, що не все було однозначне і в житті німецьких жителів, за багатьма долями фашистів теж приховано чимало таємничих історій. Доктор Цейс застрілився на сходах вітваря у храмі, оскільки був доведений до відчаю реаліями війни.

Я.-Л. Вишневський детально зупинився над проблемою, як виник радикальний німецький націоналізм і чому йому вдалося поширитися по Європі. Ці роздуми він подав від імені Анни, зробивши глибокий екскурс в історію німецького народу. *«Що ж сталося? – думала вона. – З якої причини, коли й що саме мало статися, щоб мій народ, німці, дав себе так підкорити?! Приписам, статутам, розпорядженням, настановам, заборонам, постановам, правилам, наказам, рекомендаціям [...]. Що ж мало статися в тисячолітній історії нині конаючої Німеччини, щоб вона так підкорила людські душі, розум і вчинки. Страх? Безмежна лояльність щодо одного вождя, без якого німці як нація вже ніяк не зможуть обійтися? Навпевно, що те, останнє. У школі їм до нудоти повторювали, що германці своєю національною самобутністю як спільнота завдячують переможній битві з римським легіоном у лісі під Тевтобургом, неподалік від нинішнього Оснабрюка. Тоді, майже два тисячоліття тому, по дев'яти роках від народження Христа настав час народження Першого рейху. Германців об'єднав і повів до розквіту й слави перший „непереможний фюрер” Арміній, вождь херусків. Германці під його керівництвом виявили свою мужність, перемогли й не підкорилися смертоносній заразі римського декадентства”. Нині ж, майже два тисячоліття по тому, за часів Гітлера історія могла повторитися, але чомусь не повторювалася, незважаючи на те, що римляни на чолі з Муссоліні стоять тепер пліч-о-пліч із германцями. [...] А може, все криється в маніакальному замилюванні німцями порядком над усе. А може, причина зовсім не в цьому. Може, це просто успадкована майже цілим народом вроджена вада від матері Германії? Як вісім пальців на руках замість десяти?»* [2, с. 91–92]. Автор не дає відповіді на поставлене запитання, а залишає читачеві великий простір для власного аналізу та роздумів.

Анні постійно соромно за свій народ, з якого поширилася на весь світ війна. Тому вона роздумує над проблемою прощення. Чи повинна вона за всі ті страшні злочини вибачатись? Із такого типу запитань виникає категорія совісті. Головна героїня запитує Ейнштейна після його виступу у Принстоні: “Ви ненавидите німців?” Вочевидь, це запитання нуртувало у ній вже давно. Видатний вчений поділився своїми судженнями і ствердив, що німці як нація мають понести заслужене

покарання. Це вони обрали Гітлера і дозволили йому реалізувати його хворобливі задуми [2, с. 426].

У німецькому середовищі були й антифашистські групи, про які в літературі гадується дуже мало. Вишневський пробує виправити цю несправедливість, описуючи «Вайссе Розе», якою захоплюється його головна героїня.

Спочатку, у липні 1941 року, для Анни національним героєм став офіцер вермахту Клаус Шенк фон Штауффенберг, який організував замах на фюрера у «Вовчому лігві». І хоча ця спроба була невдалою, дівчина ідеалізувала цього німецького офіцера. Мати Анни не поділяла цього захоплення, оскільки знала шовіністичні погляди бунтівника. Таким чином, країна поділилася на два табори – одні скептично оцінили діяльність «путчистів», інші вбачали в цьому героїство. Покоління Анни – загублене і розгублене на тлі війни.

Її хлопець, якого вона зустріла на вулицях розбомбленого Дрездена і з яким провела найтрагічніші дні свого життя, взагалі безіменний, втілення цілого покоління талановитих юнаків, які не могли в умовах війни реалізувати свого покликання. Він – людина зі скрипкою у підземному склепі, де пробує створити свою власну «домашню бібліотеку», іншими словами – зберегти свій внутрішній світ.

Дуже символічно зображено книги – найбільше його багатство – знайдені чи виміняні, у гробах склепу, ще непрочитані, цінні, але безглузді для тодішнього загалу, зайвий багаж. І хоча молодий безіменний німець, який уникає війни, виділяється на загальному тлі, його вчинки здаються нелогічними і непрактичними. У той час ціннішою була їжа, свічка чи навіть спиртні напої.

До теми знищення літератури у фашистській Німеччині звертався теж Маркус Зузак у романі «Крадійка книжок», де зобразив цю проблему в глобальному вимірі. Населення невеликого німецького містечка під керівництвом гестапівців на центральній площі з нагоди дня народження Гітлера спалило тисячі книг відомих світових авторів [5, с. 84–89]. Однак книга продовжувала відігравати центральну роль у формуванні світогляду особистості. Тому завжди знаходилися серед німецького народу люди, які виступали проти політики гітлеризму.

Антифашистська організація «Вайссе Розе» («Біла троянда»), як зазначає Вишневський, була свідченням глибокої свідомості студентської молоді медичного факультету університету Людвіга Максиміліана в Мюнхені. Софі Шолль разом із своїм братом Гансом біля входу в університет роздавала антивоєнні листівки і потрапила в руки есесівців. Арештовано і Кристофа Пробста, який підпільно друкував антифашистські матеріали. Усіх трьох двадцять другого лютого 1943 року після допитів і катувань було засуджено до смертної кари на гільйотині. Анну потрясла ця розповідь, тому вона роздумує про силу опору, який, на перший погляд, здавався марним. *«Настане час, вона вірила в це, що всі німці спершу дізнаються про Софі, а вже потім пам'ять про неї сколихне і викличе в них такі докори сумління, що вони назвуть її іменем школи, увічнять у пам'ятниках. Так колись буде. Вона вірила в це...»* [2, с. 106].

Однак водночас утрата прогресивної молоді в Німеччині, яка оголосила війну всьому світові, здавалася для головних героїв книжки – Анни та її друга – непо-

правною, а справа миру – програною. Звідси походять нігілістичні та атеїстичні мотиви їхнього світобачення. Дівчина передає свій відчай такими словами: «Якщо Бог узагалі є, то він має увесь час плакати. Має вити... Вити й навколішки просити вибачення у Софі» [2, с. 107]. Автор таким чином дуже виразно передав неміч молодих людей перед жорстокістю фашизму. Він зобразив нове покоління німців, більшість з яких жила без опору, відчувала власну безсилість і нездатність впливати на майбутнє країни та світу. Це тому, що «опір замикався в межах бездіяльності й тихої покірності перед долею» [2, с. 107].

Вишневецький роздумує про долю німецької молоді воєнного періоду, вкладаючи свої думки в уста хлопця-скрипаль: «Про те, що в них украдено молодість, право бути безтурботними і робити помилки, позбавили наївного молодечого ентузіазму й захоплення світом. Їм наказали ненавидіти одних і покірливо схилитися перед іншими, що за наказом вони мали враз подорослішати і вбивати теж за наказом, і, якщо доведеться, самим померти [...]. Їм розказували поспіхом вигадані легенди про „єдність в окопах, де дружба і братерство долають усі соціальні межі”. [...] Тієї молодості ніхто й ніколи вже їм не поверне. [...] Найбільше болить саме те, що в них вкрадено надію» [2, с. 76]. Ці авторські визначення психологічно точні та влучні, аналіз людської психіки обґрунтований і об'єктивний. Виховні моменти опираються на суспільні реалії, в яких молодим людям замість прогресивності властиві риси духовного зубожіння і старіння.

Письменник описав ефект піраньї – кожна з цих рибок на самоті сумирна і лише в клубищі собі подібних здатна нападати. Та при цьому завжди має бути та піранья, яка ризикне вкусити першою і передати іншим збудник – запах крові. Такою «піраньєю» для молодих німців під час Другої світової війни стала Софі Шолль. Інші захоплювалися нею, хоч і боялися, але передавали один одному її фото, а молоді хлопці навіть вважали її своїм першим коханням. Головну роль при цьому відіграла не стільки чарівна зовнішність дівчини, як її відвага і вірність ідеї гуманізму.

До прихильників Софі Шолль належав і молодий скрипаль, який розповів Анні цю історію.

“– Років зо два тому я закохався, платонічно, в одну брюнетку, – почав хлопець.

Вона гарна? Скільки їй років? Як її звать?

Гарна? Ні, зовсім ні. Я віддаю перевагу білявкам. [...] Її звали Софі Шоль. Ти, певно, чула про неї?

Ні, ніколи не чула. А чого „була”?

Того, що вона померла. Її відтягли голову на гільйотині. Два роки тому. [...] Цю інформацію приховували від радіо і преси. Це могло б позначитися на настроях молоді. Особливо після того, що сталося під Сталінградом. А я знаю про це від Ральфа, мого приятеля. Останнім часом він мешкав у Мюнхені. [...] Він, хоча й розглядав таку можливість, так і не вступив до “Вайссе Розе”. На щастя для себе. І, може, й для мене. Листи від розсекречених гестапо учасників „Вайссе Розе” ретельно перлюструвалися” [2, с. 104, 106].

Страх молодого німецького скрипаля за своє життя зрештою відійшов на задній план, коли він у потязі, їдучи з Анною до Кельна, виступив проти фальшивого мистецтва. Він взявся за інструмент, таким чином демонструючи свою перемогу над ворогом. При цьому відважно звернувся до есесівця: «*Так треба грати Бруха, пане есесівцю! Так! І не інакше*» [2, с. 115]. Саме через цей протест проти режиму його заарештували на одній із станцій. На спогад про арештованого безіменного хлопця Анні залишилася скрипка. А ще – декілька останніх кадрів у подорожі із Дрездена. На одному з них, особливо дорогому її серцю, – фото сплячого скрипаля. «*Вона вернулася до валізки і витягнула фотоапарат. Зупинилася. Голова хлопця, перев'язана поплямованим кров'ю бинтом, опиралася на футляр скрипки. Натиснула кнопку затвора*» [2, с. 115]. Втрата друга стала для неї не поразкою, а надією, що добро зрештою переможе. Саме тому наприкінці книжки, коли вона виявляє свою волю до боротьби за мир, Анна чує знайому мелодію скрипки [2, с. 541]. Ці звуки сповнені для неї оптимізмом, вірою і перевагу над злом. І хоча читач із сюжету роману може здогадуватися, що, найімовірніше, друг головної героїні загинув від рук гітлерівців після арешту, вона не перестає вірити в силу його опору і бачить у цьому виступі перемогу.

Окремою сторінкою національного питання під час війни був антисемітизм, найбільш виразно виявлений в ідеології фашистів. Анна, зітнувшись із залишками расизму в США, мимоволі проводить паралелі з початками антисемітської політики Німеччини ще до війни. Вона пригадує переслідування євреїв у червні 1937 року. Коли вона з батьками після відвідин палацу Цвінгер у Дрездені зайшла до кав'ярні, там зустріла офіціанта зі свастикою на рукаві, який проганяв із приміщення єврея, вигукуючи «Тут жидів не обслуговують». Така поведінка дуже обурила батька, який не побажав робити замовлення у цьому кафе. Мати також висловила офіціантові своє обурення і перевернула вазочки з морозивом [2, с. 386]. Це був справжній урок національної терпимості, тож Анна засвоїла його на все життя. Серед її друзів чимало євреїв – Натан, Артур, Якоб і Марія Ротенберг, їх син Лукас та ін. Визначальним у ставленні до єврейської нації є той факт, що родина Бляйбтрой доглядала і переховувала в своєму домі єврейського хлопчика, а бабуся навіть віддала за нього своє життя.

Маркус Зузак зазначає, що нетерпимість фашистської Німеччини до євреїв офіційно бере початок із так званих «нюрнберзьких законів», ухвалених рейхстагом 15 вересня 1935 р. про «громадянство Рейху». Згідно з ними, йшлося про «охорону німецької крові та німецької честі», тобто, заборону укладення шлюбу з неарійцями. Особам єврейської крові важко було знайти роботу, адже вони автоматично втратили громадянські права, а ще не могли одружуватися з представниками німецької крові. Макс Ванденбург, за походженням єврей, у романі «Злодійка книжок» згадує ці події, як страшний сон: «*До 1938 року важко було уявити, що життя може бути ще гіршим*» [5, с. 147]. Прийомна сім'я німецької дівчини Лізель під загрозою смерті рятує йому життя, вберігає від хвороб, холоду і голоду. Переможною нотою книги є зустріч Макса із своєю рятівницею після війни. Натомість у «Бікіні» ця сюжетна

лінія є лише однією із декількох ключових проблем війни, але не найголовнішою. Зустріч урятованого єврея і німецької дівчини не відбувається, оскільки це не кульмінаційний момент твору. Постійно у центрі залишається людина із аналізом збереження її гуманного ставлення до світу, а приналежність до того чи іншого народу відступає на другий план. Читач може собі уявити, як закінчилася історія пошуків Анною її єврейських друзів, особливо малого Лукаса, автор залишає тут широке поле для роздумів і його розповідь незакінчена.

Фашисти з надзвичайною ненавистю і продуманою жорстокістю переслідували єврейський народ. Вони вдалися до масового вбивства у Бабиному Яру під Києвом, де було заздалегідь продумано все до дрібниць. Як бачимо з опису цієї трагедії в романі «Бікіні», гітлерівці не сприймали євреїв як людей. Автор наголошує на спланованості дій фашистів, при цьому слушно підмічає, що хоча Сталін і заявив про цей злочин на весь світ, він приховав факт єврейського походження громадян Радянського Союзу. Так само Артур, редактор американської газети, будучи євреєм, ніколи не піднімав на шпальтах преси питання про єврейський геноцид, посилаючись на закони політики. Через цю ненависть на карті Європи під час Другої світової війни з'явилися все нові концентраційні табори – *«Спершу постав табір у Белжеці, згодом у Соліборі, потім у Треблінці та Мацданеку і, нарешті, в Аушвіці, неподалік від польського міста з однойменною назвою, якщо читати її по-німецькому. По-польському те місто називається Освенцим. Ці табори давали можливість ліквідувати найбільше людей за короткий час»* [2, с. 186].

Антисемітизм нищівного гітлерівського режиму відзначала мама Анни. Вона розповідала дочці: *«Ротенберг показав мені повістку на шістнадцяте лютого. Він разом із сином Лукасом мав з'явитися в осередок НСДАП для „розгляду справи щодо тимчасової депортації“.* Інколи я справді захоплююся Геббельсом і його – *та що я кажу – нашими вірними чиновниками Третього рейху. Так урочисто і так вишукано сформулювати вирок смерті. „Тимчасова депортація“.* І з такою повагою, спеціальним листом, ніби запрошення. *Спершу до партійного осередку, потім у вагон, а далі до крематорію»* [2, с. 36]. Жінка з гіркотою роздумувала над тим, чи Бог спеціально не дозволив знищити ціле місто Дрезден, аби через два дні їхні друзі врятувалися, а не йшли на вірну смерть через своє єврейське походження [2, с. 37]. Любов Анни та її родини до знайомої сім'ї євреїв бере гору над національними упередженнями, навчає читачів з пошаною ставитися до людей всіх рас та національностей, попри всі життєві обставини, в які вони потрапляють.

Анна у післявоєнний час серед багатьох дитячих малюнків, надрукованих в газеті «Нью-Йорк Таймс», упізнає малюнок Лукаса, врятованого єврейського хлопчика, і всіма силами старається його розшукати, у чому їй допомагає вся редакційна команда. Автор наприкінці книжки не дає зрозуміти, що пошуки завершилися удачею, а лише залишає поле для роздумів, оскільки головна героїня у своїх видіннях біжить поряд із Лукасом, міцно стискаючи його долоню, а потім відпускає його у світ [2, с. 541]. Принциповим для сюжету роману є не сам факт віднайденого хлопчика серед війни, а почуття Анни до нього, які з роками не проминають.

Збірним образом всіх німецьких злодіянь, водночас не позбавленим звичайних людських рис, а разом з тим дуже конкретним і задокументованим, є образ самого Гітлера, якому автор в романі приділив багато уваги. Вишневський ретельно аналізує умови життя, в яких формувався майбутній фюрер, і роздумує над тим, що могло стати причиною його нелюдської ідеології. Кількарічна праця в німецьких архівах стала йому в нагоді, тож опис Гітлера цінний із історичної точки зору. Подібний аналіз цього історичного персонажа знаходимо у творі Вишневського “Транд-готель”, де в одному з розділів описано готельний номер у Сопоті, в якому свого часу зупинявся Адольф Гітлер. Автор вкотре піднімає питання геноциду над євреями, символічно дивлячись їхніми очима на інші нації, зокрема польську [3]. Для письменника образ Гітлера – це зображення його людського, а не монументального обличчя. Перед нами постає Гітлер-музикант, Гітлер-художник, а перед образом Рафаеля, Гітлер-архітектор. Однак крізь призму війни усі ці людські риси фюрера зазнають негоції.

Автор розповідає, що Адольф Гітлер мріяв стати художником і неодноразово вислав свої роботи до віденської Академії мистецтв, однак отримував негативну оцінку від провідних вчених. У романі спростовано думку, що саме в цьому варто шукати витoki його радикального антисемітизму. *«Якби віденські професори-мистецтвознавці знали те, що нам відомо тепер, то могли б змінити світову історію. Якби вони дозволили йому тоді малювати, то, може, він не мав би часу на написання „Майн Кампф”. [...] Так само можна б тоді сказати, що Гітлер вважає своїми найлютішими ворогами слов'ян, бо якийсь поляк відбив у нього наречену»* [2, с. 41]. Як бачимо, письменник не ходить протореними шляхами, а шукає свої, досі маловідомі чи незнані, відкидає стереотипи, все ретельно перевіряє, аналізує і старається бути вірним історичній правді.

Відомо, що Гітлер цікавився архітектурою і коли 14 червня 1940 р. завоював Париж, сам провів екскурсію містом для своїх генералів, а першою забажав відвідати Паризьку оперу. Виставковий зал, який був на реконструкції, він не оминув, що свідчило про його жваве зацікавлення кожним куточком Парижа. Вишневський дивується, як таке прагнення прекрасного в людині могло уживатися з відразливою маніакальністю та несмаком.

Другом Гітлера був його особистий архітектор Альберт Шпеєр, разом з яким він розробив новий проект розбудови Берліна, який за своїм розмахом мав перевершити Лондон, Париж чи Відень. За задумом, вони мали звести найвищу Триумфальну арку, а міст через Ельбу мав бути набагато більшим від Золотого мосту у Сан-Франциско. Цим фанатичним планам не вдалося втілитися та всі вони свідчать про манію величі фюрера та його найближчого оточення.

Політика Третього рейху зводилася до створення образу народного героя, який веде за собою маси. Методи були прості, але результативні. Тому Вишневський пробує вникнути у світобачення пересічного німця років Другої світової війни. Зокрема, він зазначав: *«Саме Гітлер наказував або дозволяв нищити так багато з того, що збудували інші. Та про це відомо небагатьом. Зате народ знає про*

його такі милі людські слабості. Наш фюрер, як і багато хто з нас, є ласуном, не може відмовитись від солодоців і полюбляє торти, наш фюрер плаче під час перегляду сентиментальних фільмів, поглинає пригодницькі твори, його зворушують надмір сльозливі мелодраматичні оперетки. Він посміхається зі світлин, тримаючи на руках білявеньких діток, замріяно дивиться з інших світлин, спостерігаючи за заходом сонця в горах. До того ж носить чорні шкарпетки до світлих костюмів. Наш фюрер – звичайнісінька людина. Такий безпорадний у тих недопасованих шкарпетках народний герой” [2, с. 42–43]. Цими словами батько розвінчує ідеал Гітлера в дитячій уяві Анни, вчить її дивитися на отриману інформацію критично, з долею здорового глузду. Таким чином, письменник спонукає задуматися, що не всі німці були сліпі і несвідомі, засліплені любов’ю до свого вождя. Цінність тих особистостей, які пішли проти течії, відважилися на вільне право голосу, безмежна, оскільки це до них належить майбутнє.

Засліплення німецької юрби своїм ідолом не мало меж. У 1938 році кандидатуру Гітлера навіть подали на Нобелівську премію миру і в цій номінації він конкурував з індійським національним героєм Махатмою Ганді. Коли виявилось, що шанси номінанта незначні, в лютому 1939 року його кандидатуру зняли із конкурсу, а у вересні цього ж року Гітлер розпочав Другу світову війну. Вишневський наводить у романі ці факти, вкладаючи їх у уста батька Анни, автоматично надаючи їм моральної оцінки з боку героя, який сам має чисте сумління.

У романі «Бікіні» згадано історію про маленького Адольфа, який у травні 1894 року міг втопитися, якби його не врятував австрійський крамар-сусід. Її розповідає одна з другорядних героїнь, старша редакторка «Нью-Йорк Таймс», керівник відділу культури, доктор філософії Віденського університету Матильда Ахтенштейн. Усі ці регалії у художньому плані мали свідчити про достовірність поданої інформації. Жінка походила з того самого містечка, що й фюрер – Брауна на річці Інн і навіть день народження, за збігом обставин, мала того самого дня, що і він – 20 квітня. Тож, перейшовши із юдаїзму в католицизм, перш за все, вона змінила дату свого народження на 25 грудня, коли відбулось Різдво Христове.

Матильда була третього дочкою крамаря та зубожілої аристократки, дім яких був розташований неподалік від оселі Гітлерів. Автор детально описує матір Адольфа, Клару, мовчазну, завжди вагітну і втомлену жінку. Він не осуджує батьків ініціатора війни, а лише спонукає до роздумів, що саме у дитинстві могло вплинути на дорослий вибір його життєвих рішень. Ми бачимо в своїй уяві, згідно з описом письменника, безпорадного та безборонного малюка, а також його агресивного батька, товстого і вусатого працівника митної служби Алоїза Гітлера. У романі неодноразово виділено той факт, що умови зростання малого Адольфа не відрізнялися нічим від дитинства його ровесників та земляків. Цей відхід від монументальності викладу допомагає зорієнтуватися в символічності кожного образу та факту, пов’язаного з фюрером.

Вишневський з історичною точністю описує подію з біографії натхненника фашизму: «Одного теплого травневого вечора 1894 року Моше Ахтенштейн поїхав

велосипедом на риболовлю. Їдучи стежкою вздовж відлогого берега річки Інн він раптом побачив маленького хлопчика, що тонує, підхоплений течією річки. Не вагаючись ні на мить, Моше зупинився, спустився до води і скочив у воду. Коли хлопчик прийшов до тями, виявилось, що його звали Адольф Гітлер” [2, с. 333]. Він жодним словом не спонукає до критичної оцінки зображеного епізоду. Гуманістичний чинник займає тут чільне місце. Щаслива мати плаче з радості над врятованим хлопчиком і прагне захистити його від гніву батька. Дії Моше Ахтенштейна теж достойні лише похвали, що він і сам розуміє: *”Крамар із Браунау міг би змінити хід історії світу, та не змінив. Чим пишається й досі»* [2, с. 333]. Гордиться не тим, що таким посереднім способом сприяв виникненню фашистської ідеології, а тим, що завжди був людиною гідною цього звання.

У пошуках людського обличчя Адольфа Гітлера автор роману звертається до одного з основних своїх лейтмотивів – невмирущості музики. Як не дивно, – зауважує він, – один із найжорстокіших вождів любив добру музику і знався на її якості. В одному зі своїх виступів він заявив: *«Я вірю в Бога, Моцарта й Бетговена. [...] А також у Вагнера»* [2, с. 195]. Варто пригадати, що Вагнер зневажливо ставився до єврейського народу. Письменник принагідно аналізує його працю *«Єврейство в музиці»*. Тож на прикладі образу німецького провідника фашистів можемо ствердити суперечливість людської натури, яка здатна і на достойні вчинки, і на найбільше пониження людської гідності. *«Не існує людей, які несуть тільки зло»* [2, с. 37].

Гітлер був причетний до вічних цінностей, мав чимало талантів, однак згубив свій шанс бути людиною. Вишневський це передає через почуття редакторки *«Нью-Йорк Таймс»*: *«Матильда вважала, що це якийсь невдалий уципливий жарт Бога, Який, експериментуючи долею світу, прикликав її батька на річку Інн саме тієї миті, у травні 1894 року. Єврей урятував життя Адольфові Гітлеру! Це може бути тільки кепкуванням над долею. Але це зовсім не було кепкуванням. Це була достеменна правда»* [2, с. 333].

Можемо зробити висновок, що національна тематична палітра роману *«Бікіні»* дуже різноманітна. Це і зворушливе ставлення автора до своєї рідної, польської нації, яка в умовах війни зазнала жорстоких переслідувань, і трагедія голокосту євреїв, які зіграли позитивну роль у розвитку світової культури та гуманістики загалом, і неупереджене ставлення до німецького народу, серед якого було багато достойних представників, справжніх противників фашистської ідеології. Протилежним до цього середовища можна вважати Гітлера та його оточення, а також всіх прибічників фашизму. Паралельно показано слабкі сторони багатьох народів, які в умовах війни набувають небувалих розмірів. Проблема гуманізму виходить у романі на перший план, охоплюючи не лише роки Другої світової війни, а й післявоєнну епоху, аж до сучасності. Таким чином, Вишневському вдалося поєднати два часові простори одним проблематичним стержнем – питанням безпеки світу, яке не втратило своєї актуальності і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексиевич С. У войны не женское лицо. Мінск: Мастацкая літаратура. 1985. 317 с.
2. Вишневський Я.-Л. Бікіні / Пер. з пол. В. Саган і Ю. Попсуєнко. К. : «Махаон-Україна», 2016. 544 с.
3. Вишневський Я.-Л. Гранд-готель / Пер. з пол. Т. Чужої. К. : «Рідна мова», 2017. 304 с.
4. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.
5. Зузак М. Крадійка книжок / Пер. з англ. Н. Гоїн. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 416 с.
6. Колошук Н. Табірна проза в парадигмі постмодерну: [монографія]. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 500 с.
7. Benedyktowicz Z. Portrety «obcego»: od stereotypu do symbolu. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. 216 s.
8. Borwicz M. Literatura w Obozie. Kraków : Centralna Żydowska Komisja Historyczna, 1946. 76 s.
9. Polak A. Refleksja nad zagadnieniami wojny i pokoju. Od starożytności po współczesność // Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej. R. 2011. Nr 3. S. 388–410.
10. Polak A. Wojna jako wyzwanie dla badacza // Kwartalnik Bellona. 2010, Nr 2. S. 58–61.
11. Różewicz T. Nowa szkoła filozoficzna // Różewicz T. Proza. Wrocław : Ossolineum, 1973. 646 s.
12. Różewicz T. Gołębie ptaki łagodne // Twórczość. 1949. Nr 5. S. 5.
13. Święch J. Literatura polska w latach II wojny światowej. Warszawa : PWN, 2016. 583 s.
14. Wiśniewski J. L. Bikini. Warszawa : Świat Książki, 2009. 432 s.
15. Zuzak M. The book thief. New York: Alfred A. Knopf, 2006. 560 p.